

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора педагогічних наук, професора

Дубасенюк Олександри Антонівни

про дисертаційне дослідження Каплінського Василя Васильовича
«Система професійного становлення майбутнього вчителя в процесі
загальнопедагогічної підготовки у педагогічних університетах»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Українське сьогодення, яке стрімкими темпами змінюється та оновлюється, орієнтуючись на європейські стандарти та цінності, кращі світові традиції, вимагає від закладів вищої педагогічної освіти вдосконалення підготовки вчителя, зорієнтованого на роботу в новій українській школі, сучасного, творчого, з високим рівнем професійної компетентності, відкритого до інновацій, готового до професійного самовдосконалення.

Забезпечити професійне становлення такого педагога через проектування стратегії і розроблення тактики цього процесу, що характеризується якісними змінами, набуттям важливих професійно-особистісних якостей, необхідних для обраної спеціальності – одне з провідних завдань вищої школи в умовах її модернізації.

Однак, як зазначається в Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні «значна частина здобувачів педагогічної освіти апріорі не орієнтована на подальшу діяльність у галузі освіти і не зацікавлена в здобутті професійних компетентностей». Подолання означеного дисбалансу вимагає системних змін у сфері освіти, модернізації практики її реалізації, пошуку нових ресурсів і нового технологічного забезпечення, спрямованих на покращення якості підготовки вчителя.

Отже, проблема професійного становлення майбутнього вчителя, що супроводжується комплексом спеціальних заходів, які сприяють входженню і зануренню студента в сферу професійної діяльності в процесі отримання вищої педагогічної освіти, відноситься до найбільш актуальних проблем у сучасному освітньому просторі. Дисертаційне дослідження Каплінського Василя Васильовича, що повною мірою відповідає вимогам сьогодення, є вдалою спробою її системного розв'язання.

Всебічний аналіз державних документів у контексті проблеми професійного становлення особистості майбутнього вчителя в умовах

входження України в Європейський освітній простір уможливив визначення В. В. Каплінським чітких орієнтирів дослідження проблеми на різних його етапах: «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (визначено, що метою розвитку педагогічної освіти є створення такої її системи, яка на основі національних надбань світового значення та усталених європейських традицій забезпечує формування педагогічних працівників, здатних здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах); Державна програма «Вчитель» (визначені основні вимоги до підготовки та професійного становлення особистості майбутнього вчителя у період його навчання у педагогічному закладі вищої освіти); «Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні: концептуальні положення» (визначена стратегічна мета формування особистості педагога у двох вимірах – соціально значущому та особистісно значущому).

Автором вибудовано чітку логіку процесу професійного становлення від поступового самовизначення, невід'ємно пов'язаного із усвідомленням себе в майбутній професії, виникненням потреби в розвитку професіоналізму і самозростання до чітко окресленої професійно-педагогічної спрямованості, яка передбачає цілеспрямоване формування образу себе як професіонала у сходженні до вершин педагогічної майстерності.

Заслугує схвалення коректність визначення мети, об'єкта, предмета дослідження. Погоджуємось із окресленими завданнями дисертаційної роботи. Аналіз основних позицій дисертації дозволяє скласти загальне позитивне уявлення про науковий апарат, структуру і логіку зазначеної праці, її інструментарій, способи інтерпретації отриманих даних, що представляє собою повний дослідницький цикл. Отже, основні концептуальні положення проведеного дослідження, які визначають його стратегію і тактику, є достатньо переконливими.

Дисертант на різних етапах наукового пошуку послуговується широкою джерельною базою, що охоплює 765 найменування, зокрема 36 іноземною мовою.

Досягненню поставленої мети, розв'язанню визначених автором завдань підчас дослідження і формулюванню висновків наукового дослідження слугували обрані теоретичні, емпіричні та статистичні методи дослідження, що у сукупності гарантували валідність і достовірність одержаних результатів, які пройшли належну апробацію.

Основні концептуальні положення та висновки, проведеної у процесі дослідження роботи, належним чином обґрунтовано. Про це свідчить аналіз тексту дисертації, автореферату та змісту публікацій автора.

Рецензована дисертаційна робота відповідає нормативним документам МОН України і виконана в межах комплексних наукових тем кафедри педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Методологія і технологія педагогічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (№ 0111U001620), «Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти» (№ 0115U002571). Тема докторської дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 1 від 30.08.2017 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 26.09.2017 р.).

До найбільш істотних наукових результатів дослідження віднесено: цілісне і системне дослідження проблеми професійного становлення майбутнього вчителя у процесі загальнопедагогічної підготовки; визначення змістових характеристик загальнопедагогічної компетентності як результату професійного становлення вчителя; обґрунтування організаційно-педагогічних умов професійного становлення педагога та їх технологічного забезпечення; виокремлення критеріїв, показників та характеристика рівнів сформованості досліджуваної компетентності; розроблення моделі системи професійного становлення та окреслення шляхів її впровадження в процес професійної підготовки майбутніх вчителів.

Результати виконаного дослідження досить повно висвітлені в публікаціях автора: усього опубліковано 84 праці, з яких 2 одноосібні монографії, 10 розділів у колективних монографіях, 4 навчальних посібники, 3 методичні рекомендації, 27 статей у фахових виданнях України, (з них 6 у збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз), 12 статей у наукових зарубіжних виданнях, 19 наукових праць, що засвідчують апробацію результатів дисертації, 7 праць, що додатково відображають наукові результати дослідження.

Наукові положення, висновки і пропозиції дисертації апробовані на 34-х науково-практичних конференціях, зокрема на 22-х міжнародних (Канада, Польща, Словаччина, Грузія, Білорусія, Росія, Литва), що дає вагомі підстави їх урахування в педагогічній науці та практиці професійної підготовки майбутнього вчителя.

Дисертація належним чином структурована. Складається з п'яти розділів, взаємопов'язаних і взаємозалежних між собою.

У першому розділі дисертації «Концептуально-методологічні засади дослідження проблеми професійного становлення майбутнього вчителя в умовах педагогічного університету» висвітлено основні питання, що становлять теоретичну основу дослідження, проаналізовано методологічні засади проблеми професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя в умовах входження України в Європейський освітній простір. Аналіз його змісту свідчить про глибину розкриття концептуально-методологічних засад професійного становлення майбутнього вчителя на основі сформованих дослідницько-аналітичних умінь автора, що проявились у здатності систематизувати об'ємний теоретичний матеріал, узагальнювати, робити власні висновки; полемізувати з науковцями з приводу певних висловлених ними суджень. Приділено увагу останнім дисертаційним дослідженням з визначеної проблематики (с. 32). На основі глибокого термінологічного аналізу ключових понять у досліджуваній сфері автором представлено базове поняття «професійне становлення майбутнього вчителя», яке трактується дослідником як індивідуалізований, цілісний, послідовний процес поетапного оволодіння педагогічною професією, поєднаний з розвитком особистісної сфери студента, під час якого відбуваються якісна перебудова професійно значущих і особистісних характеристик, загальнопедагогічних знань, умінь, навичок, педагогічних здібностей та комунікативної культури (с. 89). Розкриття сутності ключового поняття дало можливість автору повніше розкрити механізм утворення нових особистісно-професійних якостей у процесі становлення майбутнього педагога.

Варто погодитися з твердженням В. В. Каплінського про те, що вирішення проблеми професійного становлення особистості майбутнього вчителя передбачає виокремлення основних методологічно визначальних шляхів та їх практичної реалізації, до яких віднесено: забезпечення випереджувального характеру розвитку педагогічної освіти, адекватного ідеології утвердження у суспільстві свобод і прав особистості, пріоритетності її базових потреб; ціннісний вимір сучасної педагогічної освіти як основа професійного становлення особистості студента; реалізація розвивальної парадигми педагогічної освіти; модернізація змісту сучасної педагогічної освіти як чинник професійного становлення особистості майбутнього фахівця.

У другому розділі роботи «Теоретичні основи загальнопедагогічної компетентності в системі професійного становлення майбутнього вчителя» увагу зосереджено на всебічному і детальному аналізі поняття «загальнопедагогічна компетентність» як здатність особистості успішно

(результативно, продуктивно, кваліфіковано) здійснювати професійну діяльність, яку автор достатньо обґрунтовано визначає результатом професійного становлення майбутнього вчителя.

Узагальнення результатів досліджень загальнопедагогічної компетентності дозволило дисертанту представити її зміст у вигляді поєднання таких складових: сукупності психолого-педагогічних знань, умінь, навичок і ставлень; досвіду пошукової та творчої діяльності; загальнопедагогічних здібностей та особистісних якостей педагога (самостійності, цілеспрямованості, вольових якостей тощо), загальної культури та світогляду; володіння педагогічними технологіями; педагогічної майстерності, здатності до інноваційної діяльності (с. 141). Погоджуємось з автором, що якість загальнопедагогічної компетентності визначається прагненням до безперервної самоосвіти й самовдосконалення, творчим ставленням до професійної діяльності.

Заслуговує на увагу розроблена структура загальнопедагогічної компетентності, цілісність якої визначається функціонально пов'язаними між собою компонентами: мотиваційним, гностичним, діяльнісним та рефлексивним. На основі аналізу змістових характеристик виокремлених складових дисертант визначив відповідні чотири критерії сформованості загальнопедагогічної компетентності (мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-пізнавальний, діялісно-комунікативний, рефлексивно-оцінний) та чотири рівні професійного становлення майбутнього вчителя: початковий, репродуктивний, реконструктивний, творчий.

У *третьому розділі* докторської дисертації розроблено модель системи професійного становлення майбутнього вчителя у процесі загальнопедагогічної підготовки. Автором доведено необхідність моделювання такої системи, яке спрямовувалось на вибір найкращого варіанту її майбутнього еталонного стану, що дало змогу забезпечити високий ступінь становлення педагога як професіонала. Дисертантом всебічно проаналізовано процес професійного становлення педагога, спрямованого на розкриття сутності понять, пов'язаних з моделюванням системи; визначення її головних складових; здійснено власне розробку та моделювання системи професійного становлення студентів у загальнопедагогічній підготовці; проведено експериментальну перевірку її ефективності.

Головним принципом проектування моделі системи стало відображення в ній кращого вітчизняного і зарубіжного досвіду, власного педагогічного досвіду та підпорядкування його змістових характеристик

стратегічним цілям забезпечення результативності та якості змістової та процесуальної сторін професійного становлення студентів.

Розроблена модель системи професійного становлення майбутнього вчителя сприяла забезпеченню цілісного бачення цього процесу; розробці діагностичних методик з метою визначення рівня професійного становлення студентів; виявлення організаційно-педагогічних умов ефективної реалізації професійного становлення під час загальнопедагогічної підготовки, переходу до конкретного плану дій щодо його проектування і реалізації на практиці, а також створення можливості для його активного перетворення з метою подальшої корекції.

Процес професійного становлення педагога, як переконливо доводить дисертант, є цілеспрямованим, безперервним, поетапним, керованим, творчим; ґрунтується, окрім загальних дидактичних, на специфічних принципах, а саме: цілеспрямованості, послідовності і наступності його фаз, професійної самосвідомості, самоорганізації індивідуальних траєкторій руху до вершин професіоналізму, перспективності, практичної спрямованості, творчої активності, педагогічної підтримки, самостійності, ціннісного ставлення до знань як основи професійного становлення.

Отже, авторська модель системи професійного становлення, що включає цільовий компонент, теоретико-методологічну, когнітивно-організаційну та оцінно-результативну підсистеми, є цілісною, оригінальною, адекватною сутності досліджуваного феномену.

Професійне становлення майбутнього вчителя потребує створення відповідних умов і оптимальних шляхів їх реалізації, характеристиці яких присв'ячено *четвертий розділ* дисертаційного дослідження «Організаційно-педагогічні умови та їх технологічне забезпечення у професійному становленні майбутнього вчителя», яке одночасно відображає основні форми, методи і прийоми традиційного та інноваційного характеру, що використовувались під час формувального експерименту. Визначено п'ять організаційно-педагогічних умов, що відображають головні аспекти професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки.

Приведення в дію процесу професійного становлення студентів пов'язано з їх мотивуванням. Спонукальним чинником, що забезпечує його ефективність, особливо на першому етапі становлення, автор цілком справедливо вважає налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії зі студентами та їх педагогічну підтримку. Друга умова пов'язана з інтегруванням теоретичної і практичної складових загальнопедагогічної підготовки шляхом застосування педагогічних відеофрагментів, що забезпечує створення

міцного когнітивного фундаменту професійного становлення. Досліджуваний процес не може бути успішним без збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя. Автор аргументовано визначає продуктивний шлях формування пошуково-творчої поведінки, яким є процес розв'язання проблемно-педагогічних ситуацій.

Професійне становлення не обмежується лише аудиторними заняттями, тому одна із умов полягала в реалізації освітньо-виховних і розвивальних можливостей позааудиторної роботи. До них, зокрема, віднесено конкурси педагогічної майстерності, які є важливим засобом педагогічної підтримки не лише професійного, а й особистісного зростання студентів, у чому переконує знайомство з авторською технологією їх проведення. Професійне становлення майбутнього вчителя лише тоді досягає успіху, коли супроводжується професійно-особистісним самовихованням і продовжується в ньому.

Таким чином, п'ять визначених і обґрунтованих дослідником умов взаємозв'язані, взаємозалежні та гармонійно поєднані з усіма складовими професійного становлення.

У *п'ятому розділі* «Експериментальна перевірка ефективності системи професійного становлення майбутнього вчителя у процесі загальнопедагогічної підготовки» описано організацію й етапи проведення експерименту, викладено результати реалізації організаційно-педагогічних умов професійного становлення студентів, здійснено кількісний і якісний аналіз ефективності розробленого науково-методичного забезпечення, інтерпретовано результати статистичного аналізу одержаних даних, визначено ефективність розробленої системи. Зміст розділу підтверджує загальну та часткові гіпотези, які відображають сутність авторського інноваційного підходу до організації професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки. Статистичний аналіз отриманих кількісних даних педагогічного експерименту з достовірністю 95% підтвердив ефективність запропонованої системи професійного становлення майбутнього вчителя в педагогічному університеті і дає підстави стверджувати, що під час експерименту відбулися системні зміни в освітньому процесі, підвищилися показники рівня професійного становлення.

Отже, практично доведено, що розроблена система професійного становлення майбутнього вчителя, яка ґрунтується на сучасних освітніх парадигмах та концепціях, включає відповідні організаційно-педагогічні умови та структурно-функціональну модель професійного становлення на основі загальнопедагогічної підготовки, та її реалізація в освітньому процесі

педагогічних університетів сприяє якісному особистісному й професійному зростанню майбутніх учителів.

Новизна і вірогідність висновків підтверджується результатами експериментального дослідження і не викликає сумніву.

Здійснений нами аналіз дисертації В. В. Каплінського дає підстави для висновку щодо наукової новизни одержаних результатів, його теоретичного і практичного значення, про яке зокрема свідчать авторські одноосібні монографії «Професійне становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки: теорія і практика, «Загальнопедагогічна компетентність учителя: особливості, складники, шляхи формування» та навчальні посібники: «100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення», «Методика викладання у вищій школі», «Загальнопедагогічна підготовка до курсового та комплексного державного екзамену (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»), «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури».

Теоретичні положення, унікальний авторський досвід, експериментальні дані, висновки можуть бути використані з метою вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх учителів, для проведення навчальних занять, а також для створення відповідних навчально-методичних посібників. Отже, можна констатувати, що мету і завдання дисертаційного дослідження досягнуто. Існують усі підстави визнати валідними висновки, їх практичне спрямування на якісне вдосконалення вітчизняного освітнього простору закладів вищої педагогічної освіти.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, варто зазначити деякі дискусійні положення щодо змісту роботи, а також висловити окремі побажання.

1. Відзначаючи різнобічність проведеної дисертантом роботи щодо створення системи професійного становлення майбутнього вчителя, зауважимо, що, на нашу думку, поза увагою дослідника залишився її зв'язок з ключовою реформою Міністерства освіти і науки України, пов'язаною з розбудовою Нової української школи, зорієнтованої на учня, один з принципів якої – умотивований учитель, який має одержати свободу дій обирати навчальні матеріали, навчати по-новому, системно мислити, імпровізувати та експериментувати. Саме на такому вчителеві, підкреслено в Концепції НУШ, має триматись реформа. У зв'язку з цим система професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки, представлена в дисертації, мала б

передбачати готовність до діяльності, пов'язаної з реалізацією ключових позицій реформи школи в цьому перспективному напрямі.

2. Цілком погоджуємось з визначеними автором метою, завданнями і змістом процесуально-діяльнісного етапу професійного становлення (с. 216 – 217), який є системоутворювальним періодом набуття базисної теоретичної основи та практичного досвіду шляхом аналізу професійно-педагогічних відеофрагментів, проблемно-педагогічних ситуацій, використання проектного методу, рольових і ділових ігор, укладання портфоліо. Однак вважаємо, що дисертанту варто більше уваги надати педагогічній практиці з її значним освітньо-розвивальним потенціалом щодо становлення вчителя-професіонала, адже саме вона на сучасному етапі залучає студента до реальної педагогічної діяльності, сприяючи переходу до конкретних практичних дій.

3. Ознайомившись з додатками до дисертації, ми виокремили ті, що становлять значний науковий і практичний інтерес, оскільки йдеться про інноваційні форми проведення лекцій з педагогічних дисциплін (дод. И, И.3), цікаві різновиди завдань для практичних занять (дод. Л.2), приклади пошуково-творчих завдань з авторського інноваційного посібника «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури» (дод. Л.3), індивідуальних завдань для самоконтролю (дод. Л.4), різноманітних дидактичних ігор, спрямованих на професійне становлення (дод. Л.5), приклади використання відеоситуацій, спрямованих на забезпечення інтеграції теоретичної і практичної складових загальнопедагогічної підготовки (дод. И.1). На наш погляд, доцільно було б здійснити їх більш повний аналіз в основному тексті дисертації.

4. У 3 розділі автором представлено модель системи професійного становлення майбутнього вчителя у процесі загальнопедагогічної підготовки, яка вміщує необхідні підсистеми, що забезпечує цілісне бачення цього процесу, сприяє переходу до конкретного плану дій щодо його проектування і реалізації на практиці. Проте у самій моделі бажано було б представити не тільки технологічне забезпечення, але й етапи технологічного процесу професійного становлення (професійно-орієнтувальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-коригувальний), які відповідають його стадіям та, узгоджуються з організаційно-педагогічними умовами й передбачають взаємозумовленість формування компонентів загальнопедагогічної компетентності.

5. Не зважаючи на вдало спланований і проведений педагогічний експеримент, що забезпечило його переконливі результати, автор надає

перевагу кількісному аналізу експериментальних даних. Вважаємо, що робота значно виграла б, якби у п. 5.1 (с. 405 – 430), 5.3 (с. 446 – 466) було приділено більше уваги не лише кількісному аналізу результатів експериментального дослідження, а й якісним показникам як на констатувальному, так і на формувальному етапах експерименту.

6. Професійне становлення майбутнього вчителя включає морально-етичні аспекти, зокрема формування професійної етики, однак у структурі дисертації та в її змісті недостатня увага приділена цим важливим питанням (їх автор розглядає лише опосередковано), не зважаючи на те, що дисципліни педагогічного циклу містять значний потенціал щодо формування морально-етичної складової професійного становлення.

Проте вказані зауваження не применшують актуальності та значимості докторської дисертації Каплінського В.В. Робота виконана на належному науково-теоретичному рівні, є актуальною, завершеною і самостійною. Автореферат і наукові публікації відображають основний зміст дисертації. Робота містить нові як теоретичні, так і практичні результати, що в сукупності є суттєвими для вирішення проблеми професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки у педагогічних університетах. Аналіз дисертаційної роботи та автореферату дає підставу зробити такий висновок.

Висновок. Дисертаційна робота Каплінського В.В. на тему «Система професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки у педагогічних університетах» за актуальністю, науковим рівнем, науковою обґрунтованістю, достовірністю, практичною значущістю, якістю оформлення та повнотою викладу відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 24.07.2013 р., зі змінами та доповненнями згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08. 2015 р., № 1159 від 30.12. 2015 р., № 567 від 27.07. 2016 р.

щодо докторських дисертацій, її автор Каплінський Василь Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент

О. А. ДУБАСЕНЮК,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри
педагогіки професійної освіти
та управління навчальними закладами
Житомирського державного
університету
імені Івана Франка